

MEVLÂNÂ ARAŐTIRMALARI

-2-

Mevlânâ Araştırmaları -2

Editör: Prof. Dr. Adnan Karaismailoğlu

Mevlânâ Araştırmaları Derneđi Bilim Kurulu

*Dr. Nazif Öztürk, Doç. Dr. Hicabi Kırlangıç,
Doç. Dr. Derya Örs, Prof. Dr. Adnan Karaismailoğlu*

Redaktör: Dr. Bilal Çakıcı

*Akçağ Yayınları: 917
Araştırma-İnceleme: 62*

ISBN 978-975-338-915-0

© Bu kitabın bütün hakları Akçağ AŞ'ye aittir.

*Kitabın içeriđi ile ilgili
tüm hukukî sorumluluk editöre aittir.*

*Kapak: Emin Bebek
Sayfa Düzeni: Akçağ Dizgi Ünitesi
Baskı: Erek Matbaası - 342 31 01
1. Baskı / Ankara 2008*

*Akçağ Basım Yayım Pazarlama AŞ
Tuna Cad. Nu.: 8/1 Kızılay / Ankara
tel. (312) 432 17 98 - 433 86 51
Belgegeçer: 432 28 52*

*www.akcag.com.tr
akcag@akcag.com.tr*

HAMİD VEHBİ'NİN KALEMİNDEN MEVLÂNÂ

Mustafa Balcı*

Mevlânâ şair, düşünür ve mutasavvıf olarak Türk kültür, sanat ve düşünce tarihinde derin izler bırakmış büyük bir bilge kişidir. Şiirlerini Farsça yazmış olması Türkler için uzun zaman bir mesele olarak görülmemiş ve yaklaşık 7 asırlık bir zaman zarfında oluşan Osmanlı sanatında ve düşünce-sinde derin tesirler bırakmış, İslam dininin yorumlanıp yaşanmasında da onun tavrı ve yaklaşımları etkili olmuştur.

Mevlânâ bu büyük ve çok yönlü etkisi ile tarih içinde birçok değişik araştırmaya konu olmuştur. Biz bu çalışmada Osmanlı döneminde yayımlanmış olan *Meşâhir-i İslam*¹ adlı eserdeki Hamîd Vehbî'nin yazmış olduğu *Celâleddîn-i Rumî*² adlı yazıyı değerlendirip Lâtin harflerine aktaracağız.

Meşâhir-i İslam, 1301 (M 1884) yılında İstanbul'da Mihran Matbaasında cüzler hâlinde basılmış bir eserdir. M. Seyfettin Özege'nin *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*'nda da kayıtlıdır.³

Önemli İslam büyüklerinin hayat hikâyelerini konu edinen *Meşâhir-i İslam*, dört cilttir. 1. cilt, 1-13. cüzleri ihtiva eder, 1-416 sayfalardan, 2. cilt 14-26. cüzlerden teşekkül eder, 419-847. sayfalardan, 3. cilt, 27-39. cüzlerden oluşur, 849-1262. sayfalardan ve 4. cilt ise 40-50. cüzlerden müteşekkil olup 1265-1614. sayfalardan ibarettir.

Hamîd Vehbî, İstanbul'da doğmuş bir gazetecidir. Doğum tarihi bilinmemektedir. Babası Adapazarı ulemasından Mehmed Hilmi Efendi'dir. Babasından ve Gümülcineli Hoca'dan dersler almıştır. Aşağıdaki metinden de

* Dr., Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı (TİKA).

¹ Hâmid Vehbî, *Meşâhir-i İslam*, İstanbul, Mihran Matbaası, 1301.

² "Celâleddîn-i Rumî", *Meşâhir-i İslam*, Cüz: 68, ss: 881-912.

³ M. Seyfeddin Özege, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*, I-V, İstanbul, 1971-1979, s. 111, 1119.

anlaşılacağı üzere “kavâid-i edebiyeye vâkıf bir münşi'dir.”⁴ Yazı hayatına Yemen Vilâyet gazetesinde başlamıştır. İstanbul'a döndükten sonra *Tarîk ve Cerîde-i Bahriyye* gazetelerinde başyazarlık yapmıştır. Bir ara Meclis-i Nâfia Başkâtipliğinde de bulunan Hamîd Vehbî *Medrese-i Fünûn*⁵ adında bir Arapça-Türkçe dergi de çıkarmıştır.

Hamîd Vehbî, 1320/1902 tarihinde kalp sektesinden vefat etmiş ve Rumi Hisarı'ndaki Kayalar mezarlığına defnedilmiştir.

Mevlânâ ile ilgili bu küçük değerlendirmede Hamîd Vehbî, daha çok Mevlânâ'nın hayatı ve yetişme tarzı üzerinde durmuştur. Ayrıca, Mevlânâ'nın nesebi, babası Bahaeddin Veled ve onun devrinin büyük bir âlimi olarak hususiyetleri, tesirleri, devrin umumî olarak siyasî, fikrî ve ictimâî manzarası ve Mevlânâ'yı büyük bir sanat, mütefekkir ve kanaat önderi olarak ortaya çıkaran şartlara dair bilgiler vermektedir. Mevlânâ'yı günümüze taşıyan eserlerinin muhtevasına ve özelliklerine dair herhangi bir değerlendirmede bulunmamıştır. Bu durum da *Meşâhir-i İslamın* esere dönük değil de sanatçıya dönük bir çalışma olmasından kaynaklanmaktadır.

Bu risale Hamîd Vehbî'nin ve de Osmanlı toplumunun Hz. Mevlânâ'ya olan hürmet ve muhabbetinin bir örneğidir. Ancak risalede bazı biyografik ve kronolojik düzensizlikler bulunmaktadır. Yazarın Seyyid Burhâneddîn, Şeyh Salâhaddîn-i Zerkûbî, Çelebî Hüsameddîn-i Konevî ve Şems-i Tebrîzî ile ilgili verdiği bilgiler tarihi karışıklık içermektedir. Mesnevî'nin 40 bin beyit olduğu ifadesi de bunlardan biridir.

CELÂLEDDİN-İ RÛMÎ

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî ibn Bahâeddîn Veled, ümmetin kurretü'l-aynı bulunan ekâbir ve e'âzımdan biridir.

Fuâd-ı irfân-i'tiyâdları maskat-ı sânihât ve füyûz olmak cihetiyle zât-ı hakâik-âyâtı pîşvâ-yı erbâb-ı tahkîk idi.

Sümüvv-i kadr ü nebâhetlerine açdıkları tarîk-ı feyz-refik-i burhân-ı kâ-tı' ve ulüvv-i efkâr-ı âlem-pesendânelere edeb ve irfânın lübbü'l-lübbü tavsîfine bi-hakkın sezâvâr olan kitâb-ı hikmet-nisâb-ı Mesnevî delîl-i sâ-tı'dır.

Medâih ve evsâf-ı celfileleri yerâ'a-i ta'rîfdan bîrûn ve mahabbet-i mah-sûsa ve âliyeleri ef'ide-i umumiye-i millette istikrâr-nümündür.

⁴ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, 2. cilt, s. 485, İstanbul, Matbaa-i Âmire, 1333.

⁵ *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, “Hâmid Vehbî” maddesi, 8. Cilt, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1998.

Silsile-i neseb-i sahîhleri Hazret-i Ebâbekr es-Sıddîk'a peyvestedir.

Câm-ı kemâlin mest-i müdâmı Mevlânâ Molla Câmî'nin Nefehâtü'l-üns nâmındaki kitâbında beyân ve tenmîk ettiği nazaran 604 sene-i Hicriyesi Rebiü'l-evvelinin 6'ncı günü Belh vilâyetinde gehvâre-pîrâ-yı âlem-i şuhûd olmuşlardır.

Henüz beş altı yaşına vâsıl oldukları sırada iki, üç veya dört günde bir kere iftâr ederler idi ki bu hâl-i fevka'l-âde kendilerinin bir hârika-i edeb ve irfân olacağına berâ'at-i istihlâl addolunurdu.

Pederleri Bahâeddîn Veled kemâlât ve ulûm-ı mütenevvi'ada hâiz-i kudret-i bî-pâyân ve beyne'l-fuhûl müşârun bi'l-benân olmuş a'lem-i ulemâ ve efdal-i fuzalâdan olmağla Belh şehrinde dilteşnegân-ı selsâl-i kemâlâtı reyyân etmekde iken şehir-i mezkûru terk etmek mecbûriyetinde bulundu ki bu mecbûriyet Belh hükümdârı Sultân Muhammed Harezşâh'ın nazar-ı istirkâbını celb etmesinden tevellüd ve tahassül eylemişti.

Yegâne iştigâli tadrîs-i ulûmdan ibâret olan bir âlime karşı bir hükümdârın izhâr-ı rekâbet etmesi vehle-i ûlâda garîb görünürse de hemen umum halkın cenâb-ı üstâd-ı mütebahhirin şâgirdi gibi olmaları ve maamâfih kendisine cümleten meyl-i tâm göstermiş bulunmaları bu garâbete mahal bırakmaz.

Şu kadar var ki Bahâeddîn Veled'de hubb-ı câh veyâ dâ'iyeye-i riyâset denilen şeyin zerresi bile mevcûd olmadığı için Sultân Muhammed Harezşâh'ın bu istirkâbı âdetâ bir fikr-i hayâlât-perverâneye ittibâ'dan ileri gelmişti.

Her ne hâl ise hazret-i üstad-ı irfân-ittisâm hükümdârın rekâbet ve husûmetini his ve istişmâm edince hüsn-i niyetinin tevlîd ettiği netice-i ma'kûseden ziyâdesiyle müteessir olarak ber-vech-i muharrer Belh'i terk ile cânib-i Hicâz'a hicrete karâr verdi. Gerçi teşne-i zülâl-i tadrîsi, meftûn-ı mekârim-i ahlakı olan binlerce halk dâmen-i istirhâma i'tisâm ve fikr-i hicretten vazgeçmesini ifâde ve i'lâm eylemişlerse de edâ-yı hac maksadını ittihâz-ı ma'zeret ile efrâd-ı âilesini müsteshiben yola çıkardı ki o vakit mahdûm-ı edeb-mevsûmu sâhib-i tercüme Celâleddîn âlem-i sabâvetten sıyrılmak mertebesine gelmiş idi.

Nişâbûr'a muvâsalatlarında sâhib-i Pend-i Attâr Şeyh Ferîdüddîn-i Attâr şehir-i Nişâbûr'un mihmân-ı necâbet-nişânının ziyaretine şitâb gösterdi.

Ensâ-yı musâhabette Celâleddîn'in nâsiye-i hâlinde müşâhede eylediği nûr-ı dehâ ve kiyâsetden kendilerinin âtîde bir hârika-i kemâl olacağını der-

hâl istidlâl eylemekle berâber bu istidlâlini Bahâeddîn Veled'e suret-i mahsûsada takrîr ve inbâ ve Celâleddîn'e de kendi Esrârname'sini ihdâ etdi.

Bahâeddîn biraz müddet orada kaldıktan sonra Hicâz'a doğru zâmile-bend-i azîmet oldu.

Hılâl-i tarîkde hangi memlekete uğramış olsa sît-i fazlını işitmiş ve binâenaleyh müştâk-ı dîdâr-ı behcet-âsârı bulunmuş olan eâlf ve ahâlf istikbâline müsâraat eder idi.

Kendisi ise muttasıf olduğu seciye-i ber-güzîde-i ihtizâ'kârı sâikasıyla züvvâr hakkında bezl-i nevâziş ve büyük küçük herkesin tatyîb-i hâtırına sarf-ı kûşîş ve verziş eyler idi.

Gerek Bahâeddîn Veled ve gerek Celâleddîn bu seyâhatden fevka'l-âde memnûn olurlar idi.

Çünkü halk tarafından her yerde görmekte oldukları fart-ı hürmet ve i'tibârdan başka yanlarında ilm-i tasavvufta vâsıl olduğu derece-i âliyye nazaran ferîdü'l-asr denilmeğe şâyân olan Seyyid Burhâneddîn-i Tirmizî dahi mevcûd idi.

Bu cihetle peder-i âlf-güherinden hemîşe iktibâs-ı envâr-ı kemâlât etmekde olan genç Celâleddîn refâkatiyle lezzetyâb olduğu Seyyid Burhâneddîn'den de mukaddemât-ı ilm-i tasavvufun tahsîline çalışırdı.

Bunlar Hicâz'a giderek edâ'-ı hacc eyledikten sonra cümleten Sûriye kıt'asına intikâl etdiler. Şâm'a vüsûllerini müteâkib kendilerini bir vak'a-i elîmenin şedâid-i teessürâtı mürru'l-mezâk eyledi ki bu da Seyyid Burhâneddîn'in terk-i cihân-ı bîbekâ etmesi idi. Peder ve ferzend bu vak'adan dolayı gayet derd-mend oldular. Burhâneddîn ser-nihâde-i visâde-i ihtizâr olduğu sırada Bahâeddîn Veled'e nûr-ı dîdesi Celâleddîn'i alarak bilâd-ı Rum'a bi'l-intikâl orada tavattun eylesini vasiyyet ve işâret etdiğinden ol vechile Bahâeddîn efrâd-ı âile ve ashâbıyla memâlik-i Rum'a müntakil ve Konya şehrine dâhil oldu ki o hılâlde şehri mezkûrda serâmedân-ı hükümdârân-ı Selçûkiyândan Sultân Alâeddîn Keykubâd erîkenişin-i adl ü dâd idi.

Bahâeddîn Konya'nın âb u havâsından memnûn olarak tavattuna karâr vermiş ve neşri ulûm ile icrâ-yı mevâiz-i irşâd-kârâneye başlamışdır.

Cezâlet-i makâl ve berâat-i nasâih-i hikmet-iştimâli az zamân için sultân-ı kadr-dân ile hânedân-ı saltanat ve ümerânın ve bi'l-cümle ahâlfinin teşnîf-sâz-ı âzân-ı vedâdî olmağıla hepsi kemâl-i şevk ü hâhişle mürîdi oldular ki hakkındaki bu meyelân-ı umumîyi sâhib-i tercüme Celâleddîn'in

veled-i âlîsi Sultân Veled peder ve ceddinin tercüme-i hâline dâir yazdığı bir eser-i manzûmda şu vechile beyân etmiş idi:

Nazm:

Çün Bahâ-i Veled be Rûm resîd
Hürmet ez-agniyâ-yı Rûm bi-dîd
Şod mürîdeş Alâ-i dîn Sultân
Ne hemîn şâh cümle-i îşân⁶

İşte Bahâeddîn Veled bu suretle bunca mürîdâna muktedâ ve min-küllî'l-vücûh ecille-i ulemâ-i Rum'a pîşvâ olduktan ve Konya'da senelerce ulûm ve kemâlât nûrları saçtıktan sonra 631'de tekve-i cihâna vedâ' eyledi.

Bahâeddîn'in suret-i irtihâlini Sultân Veled eser-i mebhûsun anhinde şu tarzda tasvîr ve tahkiye etmiştir.

Çün Bahâ'-i Veled zamân-ı hayât
Be ser âverd der reh-i hasenât
Cân be cânbahş-i hîşten bi-sipur
Raht ez in köhne deyr bîrûn burd
Hiç kes der cihân ne-dâd nişân
Ki birûn şod cenâze-i insân
Çün Bahâ zîn cihân melâl âverd
Devleteş rûy der celâl âverd⁷

Bahâeddîn Veled firâş-ı ihtizârda iken necl-i necîb-i fezâil-güsteri Mevlânâ Celâleddîn-i Rumî'nin kendi makâmına geçmesini vasiyyet etmesine Mevlânâ ise o zamâna kadar mizmâr-ı ulûm-ı zâhire ve bâtînede merteb-i kasabû's-sebakı ihrâz eylemesine mebnî silsile-i tedrisât-ı pedere şeref-bahş olmağa başlamıştır.

Kendilerinin o vakit derece-i fazl u kemâlleri ise pederlerinin za'fî derecesinde olup bunca fuhûl-i Rum arasında mevki'-i infirâd kazanmışlardı.

Her gün halka-i tedrisinde dört beş yüz tâlib-i 'ilm zânû-zede-i edeb ve istifâde olurdu.

⁶ Bahaeddin Veled Rum ülkesine gelince büyük hürmet gördü. Yalnızca Sultan Alaaddin değil, bütün Anadolu büyükleri hemen müridi oldu.
⁷ Bahaeddin Veled hayatını hasenat yolunda tamamladığında, Canını can bahşedene (Allah'a) teslim etti. Eşyasını bu eski dünyadan götürdü. Hiç kimse dünyada böyle bir insan cenazesinin defnedildiğini göstermedi. Bahâ (Veled) bu dünyadan usandığında bahtı yüceliğe yöneldi.

Bir haylî müddet neşr-i 'ilm ile meşgûl olduktan sonra usûl-i tarîkat ile iştigâle meyl ve teveccüh buyurmuşlardır ki işte bu meyl ve teveccühe zümre-i Mevleviyânın pîr-i 'irfân-semûri olmalarına mukaddime-i celîle olmuş idi.

Bu yeni iştigâl-i 'âlu'l-'âllerinin ibtidâlarında zât-ı reşâdet-simâtları meşâhîr-i meşâyıhtan Şeyh Salâhaddîn-i Zerkûbî gibi erbâb-ı tarîkat ile hem-bezm-i muvâneset ve ülfet olmağa başladıkları misillü muahharan dahi şeyh-i muhakkik Çelebî Hüsameddîn-i Konevî'ye tereddüd hâsıl etdiler.

Cenâb-ı Mevlânâ bunlardan mukaddimât-ı tarîkati ikmâl etdikden bir müddet sonra Şems-i Tebrîzî ile ikd-i râbita-i mahabbet eylediler.

Maşrık-ı tarîkat-ı Mevlevî'nin mihr-i cihân-tâbı olan hazret-i Şems kıt'a-i İrâniyyede Şeyh Rükneddîn'in müridlerinden olduğu hâlde şeyhinin emriyle Celâleddîn'e mülâkî olmak üzere hâssaten Konya'ya gelmişti.

Celâleddîn Şems ile vukû' bulan ilk mülâkâtında meclûb-ı hubb-ı vedâdı olarak dâimâ onunla muvânesete başlamışlardır.

Bir hâlde ki miyânelerinde tahassül eden mahabbet hiçbir mahabbet ile kâbil-i kıyâs u nisbet olamayıp birbirlerini bir gün veya bir gece bile görmemek müşkilü't-tahammül iftirâklardan sayılırdı.

Celâleddîn bu kesret-i mahabbet ve muvâneset üzerine tadrîsâtına sekte ve teahhur getirmeğe başladıklarından müdâvim-i halka-i ta'lîmi olanlar Şems-i Tebrîzî'ye dahletmeğe ibtidâr etdiler. Binâberîn cenâb-ı Şems tullâbın lisân-ı dahlinden kurtulmak için yâr-ı şeffikine ma'lûmât vermeksizin Konya'yı terk ile Tebrîz'e doğru rû-be-râh-ı azîmet olmuşdur.

Mevlânâ, Şems'in nereye gittiğine dâir haber alamayarak elemnâk olmakda iken Tebrîz'e teveccühünü muahharan haber alır almaz arkasından Tebrîz'e gitmişler ve orada iki yâr-ı sâdık yek-dîğerine kavuşarak birlikde bilâd-ı Rum'a mu'âvedet eylemişlerdir.

Gerek Mevlânâ'nın, gerek Şems'in yanında bir zevk, bir şevk var ise bu da birbiriyle hem-bezm-i sohbet olmakdan ibâret bulunduğu için yine teşkîl-i nâdî-i husûsî ile meşgûl oldular.

Celâleddîn'in tullâb ve ashâbı ise bu def'a Şems'e eskisinden ziyâde dahle başladıklarından ve binâenaleyh artık Konya'dan külliyyen çekilmeği tasâmim etdiğinden bir gün bağıteten Şâm cihetine gitmiş ve iki sene kadar oralarda kalmışdır.

Mevlânâ yâr-ı vefâ-kirdârını yine gâib etdiğinden dolayı sâika-yı fart-ı iştiyâk ile gece gündüz semâ' ile meşgûl olurlar ve meclis-i 'âlfisinde bulunan merdân-ı nây-zenâna sürûd-ı 'âşıkâne ile demsâz olmalarını ihtâr buyururlar idi.

Deryâ-yı mahabbet-i 'ârifâneleri cûş u hurûşa geldiği vakit dest-i edeb-peyvestleriyle kâşâne-i saâdet-âşiyânelerindeki bir direği tutarak etrafında dolanırlar ve bu esnâda dehân-ı hikmet-feşânlarından sudûr eden eş'âr-ı fe-sâhat-disârı yanlarında bulunanlar zabt u tenmîk eylerler idi.

Bu sebebden nâşîdir ki mağz-ı hikem olan eş'âr-ı dil-pezîrlerinde ale'l-ekser cenâb-ı Şems'i yâd ve tezkâr buyurmuşlardır.

Şu iki yâr-ı sâdıkın arasına düşen bu yeni iftirâk-ı sûrî dahi muvakkat olup aşağılarda yazıldığı üzere Mevlânâ mahdûmunu Şâm'a bi'l-irsâl Şems'i tekrâr Konya'ya celb etdirmişler idi.

İşte cenâb-ı Celâleddîn-i Rumî bu vechile bir âlem-i vecd ü istiğrâk içinde dem-güzâr olmakda buldukları hâlde Devletşâh'ın rivâyetine göre 672 sâl-i Hicriyesinde semâ'hâne-i cihâna icrâ-yı vedâ'-ı ebedî buyurdular.

*

* *

Envâr-ı Mevleviyyetin matla'-ı intişârı olan Konya'da defîn-i hâk-i 'iturnâkdirler.

Maskat-ı re's-i 'âlîlerinin Belh şehri olmasına nazaran kendilerine Celâleddîn-i Belhî demek lâzım gelir iken Celâleddîn-i Rumî diyü şöhretyâb olmaları bilâd-ı Rum'a intikâllerinden ve bilâd-ı mezbûreyi füyûz ve tecelliyât nûrları içine gark buyurmalarından dolayı olmak gerektir.

Cenâb-ı Mevlânâ'nın üç başlıca eser-i 'ârifâneleri zînet-bahş-ı eydî-i ihtifâl ve ibcâldır.

Birincisi meşhûr-ı cihân ve mağz-ı Kur'ân olan Mesnevî, ikincisi envâ'-ı hikemiyât-ı 'âliyeye dâir Fîhi mâ-fih nâmıyla mensûr bir kitâb-ı hikmet-nisâb, üçüncüsü bir kıt'a Dîvân-ı belâgat-unvândır.

Mesnevî kırk bin beyt kadar olup dîvânları dahi otuz bin ve 'alâ-rivâyeti uhrâ elli bin beytdir.

Bu eş'ârın tamâmıyla telfik olunamaması müsteb'ad olmadığından ihtimâldir ki rivâyet kılınan mikdârdan ziyâde veyâhud noksândır.

Ser-âmedân-ı suarâ-yı Îrân'dan Rızâkulu Han müntehâb-ı gazel-i âlîlerinden ibâret olmak üzere Şemsü'l-hakâik nâmıyla bir mecmû'a tertîb etmiş ve şu birkaç gazel-i rengîn mecmû'a-i mezkûreden me'hûz bulunmuşdur ki nezd-i dakâ'ik-şinâsân-ı rûzgârda kâil-i âlîsinin efkâr-ı hakîmânesinin mik-yâsı olabilir.⁸

⁸ Yazar bu bölümde *Dîvân-ı Kebîr*'in pek muteber olmayan andığı baskıdan 11 gazel aktarmaktadır. Bu gazellerden B. Furûzânfer neşrinde bulunanların gazel numaraları ve risaledeki beyit sayıları şu şekildedir: *Külliyât-ı Şems yâ Dîvân-ı Kebîr*, nşr. B. Furûzânfer, I-

Cenâb-ı Mevlânâ'nın cihânı beht ü hayrette bırakan akvâl ve efkâr-ı hakîmânelerinin derecât-ı âliyesine kenzü'l-hikem ıtlâkına şâyân olan Mesnevîleri burhân-ı kâfîdir.

Mücid ve müessesî oldukları tarîk-ı feyz-refîkîn binâ-yı kavâid ve merâsimini esas-ı hikmet ve ırfân üzerine te'sîs etmiş bir müdill-i füyûzât idi.

Meşreb-i âlf-i hakîmâneleri ravâbit-ı dünyeviyyeden kat'iyen vâreste idi.

Dehân-ı hikmet-beyânından sudûr eden akvâl-ı hikemiyedendir ki:

“Tengî-i ef'ide ve sudûr-ı bûd u nebûd-ı âlem içine dalmaktan dolayı sernümâ-yı zuhûr olur. İnbisât-ı kalb ile yaşamak arzusunda bulunan insan kendisini bu mihne-thâne-i cihânda bir misafir add ile târik-i gavâil-i İn ü ân olmalıdır.”

*

* *

“Civânmerd o kimsedir ki müstehikk-ı serzeniş ve âzâr olanları rencide eylemek husûsunda bî-kayd bulunur.”

*

* *

“Âzâde-ser denilmek o bahtiyâr kimseye ahrâdır ki dünyada nev'-i beşerin incindiği şeylerden incinmemeği mu'tâd ve pîşe ve şu suretle ömr-i se rûzesini âzâde-i endişe eder.”

*

* *

Bir gün semâ' ile meşgul olmakdalar iken bir dervîş-i edeb-endîşin mes'ele-i fakra dâir dermiyân ettiği bir istizâha cevâben bi'l-irticâl bu rubâ'îyi okudular:

Rubâ'î	El cevheru fakrun ve sive'l-fakrı arazun
	Ve'l-fakru şifâun ve sive'l-fakrı marazun
	El-âlemu küllühû hudâ'un ve gurûrun
	El-fakru mine'l-âlemi sırrun ve garazun ⁹

VII, ilk baskı: Tahran, 1336-1345 hş./1957- 1966, Gazel Nu: 463 (11 beyit), 648 (12 beyit), 652 (9 beyit), 918 (7 beyit), 810 (10 beyit), 909 (11 beyit), Furûzânfer neşrinde bulunmayan 10 beyitli bir gazel, 1161 (9 beyit), Furûzânfer neşrinde bulunmayan 13 beyitli bir gazel, 1372 (11 beyit), Furûzânfer neşrinde bulunmayan 7 beyitli bir gazel. Anılan iki neşir arasında önemli gazel ve beyit farklılıkları bulunmaktadır.

⁹ Cevher fakrdır ve fakrdan başkası arazdır, fakr şifadır ve fakrdan başkası marazdır, Bütün âlem hile ve gururdur, âlemden -sadece- fakr, sır ve maksattır.

Ashâb u müridânına karşı şu vasiyyet-i celileyi âverde-i zebân-ı irfân-
nişân buyurmuşlar idi:¹⁰

*“Size, gizlide ve açıkta Allah’tan korkmayı, az yemeyi, az uyumayı, az konuşmayı, isyan ve günahları terk etmeyi, oruç tutmayı, namaza devam etmeyi, sürekli olarak şehveti terk etmeyi, bütün yaratıklardan gelen cefaya tahammüllü olmayı, aptal ve cahillerle oturmamayı, güzel davranışlı ve olgun kişilerle birlikte bulunmayı vasiyet ediyorum. İnsanların en hayırlısı, insanlara yararı olanıdır. Sözün en hayırlısı, az ve anlaşılır olanıdır.”*¹¹

Şems-i Tebrîzî ile Çelebî Hüsameddin hüma-yı bâlâ-pervâz tarîkının iki şebâl-i bî-misâli hükmünde idi.

Mevlânâ Şems’in, Şems Mevlânâ’nın meftûn-ı hakîkîsi idi.

Beyt

Sırt-ı ârif be-cüz ez dîde-i ârif ne şînaht
Şems-i Tebrîz koned fehm ki Mevlânâ kist¹²

Cenâb-ı Mevlânâ Mesnevî’de Şems hakkında şu sözleri inbâ buyurmuşlardır:

Cihanda güneş gibi garip bir şey yoktur. Baki ruh güneşinin dünü yoktur.

Güneş hariçte tek ise de benzeri tasvir edilebilir.

Tasavvurda onun zatını alacak kabiliyet nerede var ki onun benzeri, - bu düşünceye girebilsin?

*-Tek- bir damarım ayık değil! Eşi olmayan sevgiliyi anlatmak için ben ne söyleyeyim?*¹³

Şems-i Tebrîzî Dımaşk’a azîmetden sonra Mevlânâ bir mektub göndermişler ve Mevlânâ dahi şu nâme-i cevâbîyi Sultan Veled vedâetiyle kendilerine yollamışlardır:

Be-Hudâyî ki ez ezel bûdest
Hayy u Dâna vu Kâdir u Kayyûm¹⁴

¹⁰ Bu vasiyet Arapçadır.

¹¹ Mevlânâ, *Mesnevî I-III*, çev: Adnan Karaismailoğlu, Akçağ Yay., Ank., 2007, I, 29.

¹² Arifin sırrını arifin gözünden başkası bilemez. Mevlânâ’nın kim olduğunu Şems-i Tebrîzî bilir.

¹³ Mevlânâ, *Mesnevî*, çev: Adnan Karaismailoğlu, I, beyt: 119-120, 122, 130; ilk beyitteki “garib” kelimesi, elimizdeki risalede “aziz” şeklindedir.

¹⁴ *Külliyât-ı Şems yâ Dîvân-ı Kebîr*, nşr. B. Furûzânfer, I-VII, ilk baskı: Tahran, 1336-1345 hş./1957- 1966, 1760 nolu gazel, 12 beyit.

Şems-i Tebrîzî yâr-ı vefâ-şîârının bu nâme-i hicrân-âmîzi üzerine Sultan Veled ile birlikte Dimaşk'dan kalkarak Konya'ya gelmiştir ki lâzım-ı gayr-ı mufârik hükmünde bulunan bu iki siddîk yine birbirlerine kavuşmakla izâle-i keder ve şehîk eylemişler idi.

*

* *

Çelebî Hüsameddin dahi Cenâb-ı Melânâ'nın hemrâz ve hemnişini idi.

Mesnevî'yi te'lîf ve tanzîm buyuruşları Hüsameddin'in ihtâr ve niyâz-ı vâkı'î netâicinden idi.

Bir gün Mevlânâ ile otururlar iken ashâb ve müridânının *İlâhînâme-i Hakîm Senâî* ve *Mantıku't Tayr-ı Ferîdüddîn*'e meyl ü rağbetlerinden bahs açarak bunlar için bir rehnümâ-yı irfan olmak üzere bir kitap tasnif buyurmalarını rica etmeleriyle Hz. Mevlânâ gûşe-i destârlarından bir kâğıd ihrâc ve irâe buyurdular.

Mezkûr kâğıdda Mesnevî'nin ibtidâsı olan "Biş nev ez ney çün hikâyet mî koned"den "Pes suhen kûtah bâyed vesselâm"a kadar olan kısmı yazılmış idi.

Hüsameddin bunlarda mündemiç olan gavâmız-ı hikemiyeye kesb-i ittilâ' edince itmâmı emrindeki recâsına mebnî inşâdına ibtidâr eylediler.

Alekser geceleri cenâb-ı Mevlânâ Mesnevî söyler ve karşılarında hâme be-dest tarassud olan Hüsameddin zabt u tahrîr eyler idi.

Bir aralık Hüsameddin'in zevcesi vefat etmekle emr-i tahrîr dûçâr-ı sekte ve te'hîr olmuş ise de muahharan yine inşâd-ı mesneviyâta devam ettiler ki Mevlânâ bu taahhur hususunu Mesnevî'de şu vechile îzâh etmişlerdir:

Müddetî în Mesnevî te'hîr şod
Mühletî bâyet tâ hûn şîr şod"¹⁵

İşte Hüsameddin Mesnevî'nin hitamına kadar vazîfe-i tahrîriyeyi îfâ ve bu suretle de başkaca kesb-i şeref-i lâyuhsâ etmiş idi.

Ma'mâfîh Hazret-i Mevlânâ hîn-i irtihâllerinde yerlerine Hüsameddin'in geçmesini işaret buyurdıklarından senelerce kâim-i makâm-ı Mevlânâ olmuş idi.

*

* *

¹⁵ Mevlânâ, *Mesnevî*, çev: Adnan Karaismailoğlu, 2. defter, 1. beyit: Bu Mesnevî bir müddet gecikti. Bir süre gerekti, kan süt oldu.

Mevlânâ'nın necl-i mükerrerleri Sultan Veled dahi peder-i büzürgvârının hücre-i fazl u terbiyesinde perveriş-yâb-ı edeb olduğu için kendilerinden sonra âlem-i Mevleviyeti bihakın tenvîr ve tezyîn etmiş idi.

“Hadîka-i Hakîm Senâî” vezni üzere mesnevî-i münîfleri olup pek çok nikât ve maarifi telfîk ve tasvîr etmiş idi.

Bir gece ser-nihade-i bâlin-i ihtizar olduğu esnada vefâtını cezm ü teyakkun etmesiyle şu beyt-i hikmet-engîzi inşâd eylemiş idi.

İmşeb şeb-i ânest ki bînem şâdî
Der yâbem ez Hudâ-yı hod âzâdî¹⁶

Elhâsıl sâhib-i terceme Celâleddin-i Rumî *Velednâme*'de dahi mahkî olduğu üzere Şems-i Tebrîzî, Salâhaddin, Hüsameddin, gibi bazı ekâbir-i ümmetin teâvün-i tarîkat-perverânesiyle Mevleviyet âleminin müessis-i âlîsi olmuş idi.

Vücûd-ı nâdirü'l-mevcûdu edeb ve irfânın bir misâl-i bî-emsâl-i müşahhası idi ki buna bunca eser-i celîlesinin her satırı ve belki her bir kelimesi şâhid-i âdildir.

¹⁶ Bu gece özgürlüğümü Allah'ımdan bulacağım gecedir.